

Vätterns egen pärla sid 3

Örebro slott sid 6

Villa Lusthusporten sid 12

Prenumerera på SFV KulturVärden

För en expeditions- och porto-avgift på 200 kronor per år får du SFV KulturVärden som utkommer med fyra nummer per år.

Fyll i och faxa kupongen till:
SFV KulturVärden
08-696 70 01.

Namn: _____

Företag/myndighet: _____

Adress: _____

Postnummer: _____

Postadress: _____

Utges av Statens fastighetsverk
med fyra nummer om året.

Postadress: Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress: Järntorget 84
Telefon: 08-696 70 70, Telefax: 08-696 70 01
ISSN 1104-845X

Redaktör och ansvarig utgivare:
Sven Kristiansen

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas
innehåll. Endast artiklar signerade SFV
samt sid 2 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer:

Eva Albrektson, Diana Hjöberg,
Kenneth von Kartoschew, Sven Kristiansen,
Per-Anders Johansson, Staffan Nilsson,
Peter Ohrstedt och Christer Wadelius.

Fotoillustrationer: Almberg & Preinitz/Svenska
Hem 1924 (sid 14, 15). Stig Almqvist (sid 23).

Thomas Fahlander (sid 6, 7, 8, 9). Göran
Fredriksson (sid 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18).
Magdalena Korotyńska och Ola Nyberg,
Panorama över Stockholm 1989,

©Byggförlaget (sid 13). Sven Kristiansen
(sid 4, 5). Lars-Eric Olsson (sid 20).
Polska Institutet (sid 21). Lena van Rooy
(sid 3, 6). Han Teck-Fong (sid 24). Thomas
Wester (sid 22). Örebro läns museum (sid 8).

Omslag: Örebro slott på 1800-talet.
Målning utförd 1879-1882 av Axel Borg.

Grafisk form och produktion: Gumælius
Prenumeration: Statens fastighetsverks
anställda och hyresgäster får automatiskt
SFV KulturVärden.

Andra som är intresserade av att få tidningen
kan prenumerera mot en expeditonsavgift.
Beställningskupong finns på denna sida.

Mycket händer!

I slutet av september anordnade Statens fastighetsverk i samarbete med Riksantikvarieämbetet en konferens på ämnet "Svenska slott – en slumrande resurs". Konferensen syftade till att förmedla erfarenheter som grund för arbetet att göra slottsmiljöer till uppskattade besöksmål både för hemmapublik och turister. Konferensen rönt stort intresse och blev mycket uppskattad. Människor med olika roller träffades och fruktbara samtal kom till stånd mellan personer med helt olika utgångspunkter och intresse i de äldre miljöerna. Diskussionerna kom att handla inte enbart om slottsmiljöer utan också om andra miljöer som har stort värde och som vi vill värna.

Levandegörandet är en viktig del av förvaltningen av kulturminnen som inte går att särskilja från förvaltningen i övrigt. Under konferensen togs bland annat den restaureringsideologiska frågan upp, vilket jag lovade att få återkomma till vid ett särskilt seminarium. Jag tror det är av stor vikt att vi tillsammans med Riksantikvarieämbetet diskuterar dessa frågor och söker finna en gemensam grundsyn. Vi fick också många andra idéer som vi tänker förvalta på bästa sätt och återkomma till i lämpligt sammanhang.

Regeringen har nu godkänt det avtal som vi träffat med AssiDomän om ett tidigare övertagande av det operativa förvaltningsansvaret för i huvudsak alla fastigheter på domänfonden, som ligger öster och framför allt söder om odlingsgränsen. Det innebär att alla kronoholmar och de kungsgårdar med mera som ligger i södra Sverige, nu i sin helhet övergår i SFV:s förvaltning. Visingsö som presenteras i en särskild artikel i detta nummer ingår i detta bestånd. Övertagandet innebär att verksamheten inom markavdelningen fortsättningsvis beräknas ge ett överskott. Det bör påpekas att AssiDomän dock i vissa fall har kvar rätten till skogsavverkning samt jakt och fiske fram till den definitiva tidpunkten för överlämnande 1 juli 1996.

Den senaste tiden har vi sett ett antal projekt bli färdigställda. Den 5 oktober invigdes Guldrummet i Historiska museet som den 21 oktober följdes av invigningen av Tekniska museets utbyggnad. Detta skedde i samband med att den stora IT-mässan öppnades.

I Seoul invigdes den 13 november ett nytt residens. Hans Majestät Konungen invigde samtliga anläggningar.

Den låga sysselsättningen på byggmarknaden har lett till att regeringen, i syfte att öka sysselsättningen, har anvisat extra medel framför allt för eftersatt underhåll. Vissa investeringar har också tidigarelagts. Det gör att vi nu har en betydande mängd pågående projekt. För staten har detta positiva effekter eftersom vi nu till förhållandevis förmånliga priser kan tillgodose det underhåll som eftersatts under en följd av år.

Årsredovisningen för vårt första verksamhetsår är klar. Den visar att vi har uppnått de av regeringen uppsatta avkastningskraven för året vad gäller inrikes fastighetsförvaltning men har ett något sämre resultat för utrikesförvaltningen. Detta beror främst på deprecieringen av den svenska kronan. På något eller några års sikt räknar vi med att kunna åtgärda detta.

Slutligen vill jag tillönska våra läsare en God Jul och ett Gott Nytt År.

CHRISTER WADELIUS
GENERALDIREKTÖR

Visingsö – Vätterns egen pärla

En insjö blev Vättern för nära 9 000 år sedan då landhöjningen avsnörde kontakten med Ancylussjön i öster.

Ön har faktiskt krympt. Landhöjningen i Vätterns norra del har stjälpit vattnet söderut och tre meter av ön har försvunnit under vattnet de senaste 4 000 åren.

Fynd talar för att Visingsö befolkats redan 3 000 – 2 500 f Kr och ön är mycket rik på fornlämningar – med tre stora gravfält.

Under den tidiga medeltiden hade Visingsö en central betydelse och var kungamaktens starkaste fäste. På öns sydspets ligger ruinerna efter Visingsö borg, eller Näsborg, den första kungliga borgen i Sverige. Här passerade under 1100- och 1200-talen de Sverkerska och Erikiska ätterna revy med tillhörande mord och fångenskap som vanliga ingredienser.

Brahes era

Efter en lantligt lugn period kom Visingsö under 1500-talet och framåt åter att styras av män som var så nära kungamakten man kan komma. Visingsö blev det första grevskapet i landet, under en av de tre första svenska grevarna. Vid Erik XIV:s kröning 1561 utsågs Per Brahe till greve och året därpå, den 20

Per Brahe d ä

Per Brahe d y

Många har säkert på sin färd förbi Vättern, uppe på den moderna motorvägen, blickat väster ut över vattnet för att se den pärla som kallas Vätterns egen – en ö omfluten av friskt källvatten med en historia som går tillbaka till den tid då saga och sägen var sanning.

Här finns Visingsö kungsgård och kronopark, mark som SFV idag har ansvar för.

mars, förlänades han Visingsborg som grevskap.

Per Brahe var en skicklig politiker som förstod att Erik XIV:s dagar var räknade och han satsade därför på Johan III som i sin tur tackade för Per Brahes lojalitet genom att utöka grevskapet att omfatta mark både öster och väster om Vättern.

Per Brahe d ä (1520-1590) hade åtta barn. Flera av barnen hade grevskapet under sin domvärjo, men den mest kända av grevarna blev barnbarnet Per Brahe d y (1602-1680).

Per Brahe d y hade en central roll i den svenska historien. Som riksdrott fick han sätta kronan på tre regenters huvuden och under hans tid som Visingsborgs greve växte grevskapet. Slott och gods färdigställdes, bland annat Visings-

borg som påbörjats av farfadern.

Per Brahe d y var också en föregångare på skolans område. På Visingsö skapade han 1636 en skola. Han grundade även universitetet i Åbo liksom städer som Gränna, Helsingfors och Brahestad (Finland).

Brahehus på Vätterns östra landsida, invid E4:an och Visingsborgs ruiner, strax norr om hamnen på ön, är byggnadsverk som än idag minner om Visingsborgsgrevarnas storhetstid.

Reducerad historia

Visingsborg var ett ståtligt slott som tog tre grevar och nära hundra år av byggtid att slutföra och som julafton 1718 eldhärjades – stucken i brand av de ryska krigsfångar som satt fångslade på slottet. Visingsö var en tid i början av 1700-talet Sveriges största krigsfängeläger.

Slottet var dock redan tömt på sina skatter genom Karl XI:s reduktion av adelns gods – däribland Visingsborgs grevskap. Visingsborgs slott blev nu istället Visingsö kungsgård.

Kungsgården sköttes under 1700-talet huvudsakligen av arrendatorer. Efter Karl XII:s krig kom år 1720 greven Johan August Meijerfeldt att arrendera kungsgården som säkerhet för en fordran han hade på Kronan. Han ställde bland annat sina gods i Pommern i pant för lån till statens – av krig – urholkade kassa.

Under hans tid uppfördes en rad nya byggnader, däribland de två ladugårdsbyggnader som idag utgör en del av kungsgården.

Normalt döljs de raka ekstammarna i tät granskog. För att ge besökare möjlighet att se de unika träden hålls en yta fri från undervegetation – platsen kallas "filmstudion" eftersom alla går dit för att ta en bild av träden.

Ladugårdarna var ekonomibyggnader till Visingsö kungsgård. De utgjorde ursprungligen fyra längor kring en kringbyggd gård. Av dessa finns idag den norra och östra längan bevarade.

Den norra längan uppfördes 1729 till *oxhus och logelada* och den östra längan uppfördes 1732 till *stall och foderlada*. Från omkring 1860 användes den norra längan som barklada, där man förvarade ekbark från Visingsös ekskogar. Byggnadstekniskt är de ovanliga för dessa trakter, då de är uppförda i korsvirkesteknik.

Kungsgården kom att utgöra mönster och förebild ifråga om jordbruk. Och traktens bönder fick bokstavligen bidra till detta mönsterbildande genom att kröka ryggen under dagsverkets tunga bördor.

Eken kommer

På ön hade sedan gammalt vuxit ek och en kyrkoherde lät i mitten av 1700-talet på prästgårdsmarken plantera ekplantor.

Klimatet – zon I – och den goda jordmånen, i vilken eken tidigare än på andra platser, blev avverkningssbar, gjorde att Visingsös kungs-

gårds mark anslogs för ekodling, att försörja flottans skeppsvirkesbehov. En särskild ekplanteringsstyrelse fick överta arrendet till kungsladugården.

Redan vid 1840-talets mitt omfattade odlingarna 600 tunnland med 307 000 planterade ekar och flera miljoner ollonsådda.

Vid sidan av ekbeståndet finns alla i den svenska floran ingående träd representerade på Visingsö samt en del exotiska träd, bland annat planterades under 1830-talet mullbärsträd för silkesmaskodling. Fram till 1864 pågick silkeshanteringen och årligen *skördades* silkeshylsor (kokonger). Som kuriosum kan nämnas att Domänstyrelsen år 1913 arrenderade ut mullbärsträdsodlingen till Sv Silkesodlarföreningen för ett nytt försök i större skala. Idag finns inga silkesmaskar kvar – men väl de knotiga mullbärsträden. Nya mullbärsträd planterades också så sent som i år. En av planterarna är kronoparkens vårdare, ja hela öns skogsvårdare, *Lars-Erik Wetter*.

Skogens beskyddare

Lars-Erik Wetter är dagens arrendator till Visingsö kungsgård. En skogens man som ägnat fyra decennier åt att vårda marken på ön. Själva kungsgården är idag endast ca fyra hektar stor.

Sedan Statens fastighetsverk vid årsskiftet 93/94 övertog ägandet av kungsgården och kronomarkerna och den första januari 1995 också övertar det praktiska förvaltningsansvaret från AssiDomän, blir Lars-Erik i praktiken SFV:s förlängda arm på Visingsö.

– Mitt arbete som skogsvårdare här på ön började 1947 när jag fick uppdraget av en kronojägare att rensa bland de nära 2 000 fågelholkarna som då fanns på ön. Fåglarna är det naturliga och mest miljövänliga sättet att hålla efter skadeinsekterna.

Idag basar Lars-Erik för ett arbetslag på åtta man som håller hela ön i gott skick för både djur och människor.

Utöver skötseln av kronomar-

ken och ekskogarna vårdar Lars-Erik också de många gravfälten med sina böljande kullar. Runt vissa har han byggt vackra smålandsgårdsgårdar.

Hösten är – som för alla med lövträd på sina ägor – lövkrattningens tid och vintertid avverkas skogen. På sommaren hålls dungar och ängar öppna för de ca 200 000 turister som cyklandes, bilandes och flygandes kommer till ön. Alla vill se norra Europas största sammanhängande ekskog – och mullbärsträden.

Nyplantering

När eken planteras görs det tätt i rader med andra träd emellan – bland annat gran. Efterhand som ekarna växer stamkvistas de och bestånden gallras ur. Varje år gallras 300 träd bort. Stammarna ska slutligen stå

med 15 meters avstånd så att kronorna får fritt spelrum. Mellan träden är det en ogenomtränglig djungel av löv- och barrskog.

För att kunna se de raka, fina ekarna håller Lars-Erik en yta fri från undervegetation.

– Vi brukar ta hit folk när de vill ta bilder. Därför kallar vi platsen för *filmstudio*, förklarar Lars-Erik.

3 000 kubikmeter virke avverkas årligen. Eken går i första hand till båtvirke. Ursprungsidén – om än med något fredligare avsikt – förverkligas trots allt. En stor del av de rakstammade ekarna går också till parkettgolvstillverkning.

Återväxten av ek är säkrad genom både ollonsådd och nyplantering.

– Vi har gjort en provyta på en hektar där vi låtit ollon gro och vi har nyligen satt ca 8 000 plantor.

– Våra turister ska få se både gamla och unga skogar av ek växa här, så som de alltid har gjort. ■

Sven Kristiansen

SFV förvaltar drygt 30 kulturegendomar av skogs- och jordbrukskaraktär.

Visingsö kungsgård omfattar 4 hektar.

Kronoparken på Visingsö omfattar cirka 483 hektar skog och 30 hektar åkermark.

Förvaltningsansvaret för kungsgården samt kronoparken ligger på SFV:s markavdelning (fullt ut från och med 1 januari 1995).

Lars-Erik Wetter är arrendator till Visingsö kungsgård. En av ladugårdarna syns i bakgrunden. Lars-Erik är också, sedan drygt fyra decennier, ekskogens vårdare på ön.

Örebro slott

Med denna artikel inleder KulturVärden en serie om landets länsresidens. Byggnader som i de flesta fall besitter betydande kulturhistoriska värden. Eftersom de i regel inte är tillgängliga för allmänheten tycker vi att det är extra angeläget att presentera just dessa byggnader.

Med sitt strategiska läge vid Svartån blev Örebro redan under forntiden ett viktigt centrum i den rika Närkesbygden. Här hölls Närkesallmogens råfst- och rättarting och här mottog de nyvalda kungarna allmogens ed. Den tidigt byggda bron över Svartån var en viktig förbindelseled mellan bygderna norr och söder om Hjälmaren. Bron som ursprungligen kallades Örabro, vilket betyder stenöresbro, fick också i sinom tid ge namn åt staden som första gången omnämns år 1202.

Till skydd för denna viktiga passage och det samhälle som växt upp där byggdes under 1200-talets senare del en befästning på en holme i ån. Den bestod av en ringmur kring en rektangulär gård med ett kraftigt försvarstorn i det sydvästra hörnet. Kring mitten av 1300-talet förändrades fästet till ett "fast hus" genom att försvarstornet byggdes till med ett tre våningar högt bostadshus i tre längor.

Under de oroliga tiderna från mitten av 1300-talet och fram till Gustav Vasas maktövertagande 1521 hade Örebro hus en central roll i det politiska spelet. Hertig Albrekt av Mecklenburg intog Örebro slott 1364. Engelbrekt Engelbrektsson var herre på Örebro hus 1434-36. Det var på en resa från Örebro till Stockholm som han mördades på en holme i Hjälmaren i närheten av Göksholm den 27 april 1436 av väpnaren Måns Bengtsson Natt och Dag. Som ett led i befrielsekriget belägrades och intogs Örebro 1522 av Gustav Vasas trupper.

och Västergötland. Efter brodern Eriks fall 1568 kunde han tillträda sitt hertigdöme. Karl var liksom sina bröder en byggnadsintresserad furste och han fick nu möjlighet att förverkliga sitt intresse. Det dröjde dock till 1573 innan byggnadsverksamheterna satte igång, och då samtidigt i Nyköping och Örebro. Den första byggnadsetappen i Örebro fortsatte med vissa avbrott fram till 1586. En andra etapp genomfördes 1593-1627. Den byggnad som blev resultatet av arbetena hade fyra trevåningslängor som omgav en borggård och i vart och ett av byggnadens hörn fanns ett rundtorn. Mellan tornen sträckte sig jordvallar som hade en till två meter tjocka yttermurar. Det rörde sig således fortfa-

Byggnadsintresserad furste

Gustav Vasas yngste son hertig Karl, som till slut blev Karl IX efter att ha överlevt sina två bröder Erik och Johan, fick ära Örebro hus efter sin far. Örebro låg inom Karls hertigdöme som omfattade Södermanland, Värmland, största delen av Närke samt delar av Västmanland

Länsstyrelsens nya sessionssal i nordöstra tornet.

Slottet mot nordväst. I bakgrunden museitornet och omedelbart till vänster om detta trappgaveln som markerar det gamla hömtornet.

rande om ett befäst hus – det slutande 1500-talet var ju i högsta grad oroliga tider. Slottets yttermurar fick en kärv fortifikatorisk prägel, men mot borggården fick fasaderna en rik skulptural utsmyckning.

Bland de arkitekter som arbetade med slottsombyggnaden kan nämnas Herkules Mida som också var hertig Karls arkitekt i Nyköping. Han ledde arbetena i Örebro 1580-96.

När slottet blev färdigt 1627 var

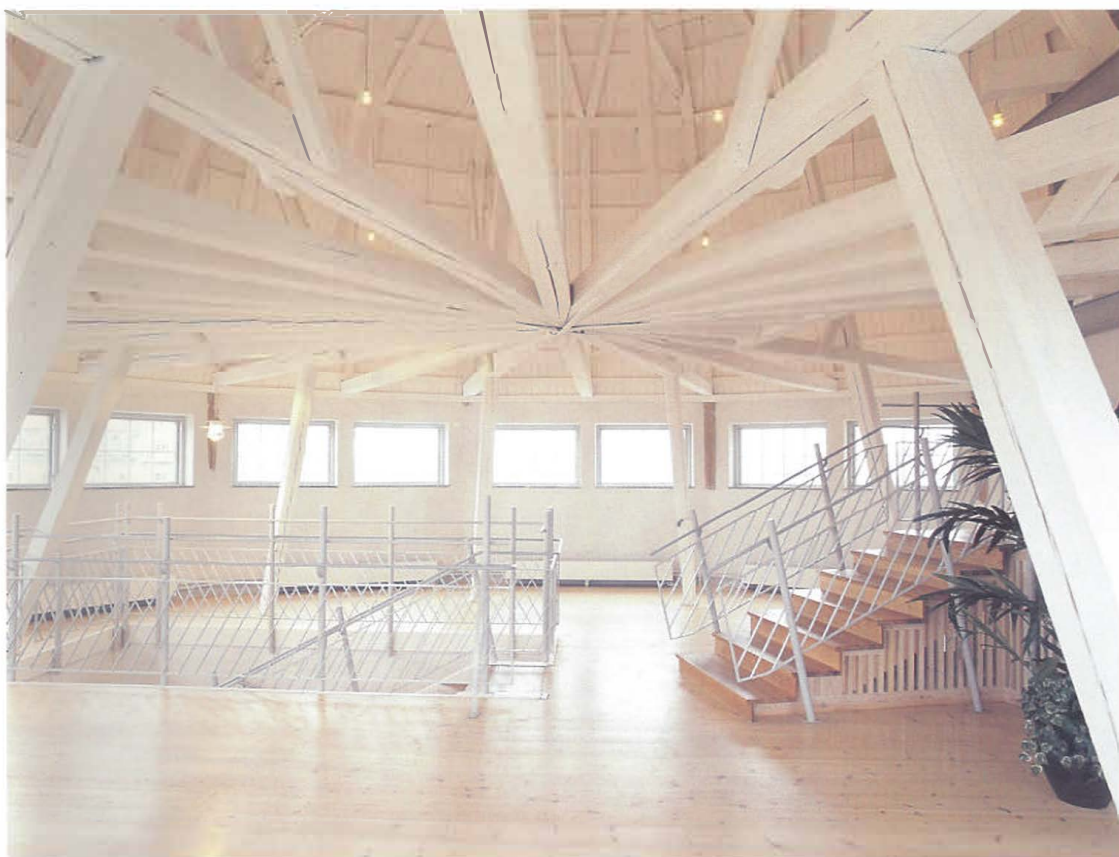
Karl IX sedan länge död (han avled 1611) och det fanns inte längre någon egentlig användning för det stora huset. Det användes enstaka gånger som kungligt residens och i övrigt bara för mer eller mindre tillfälliga verksamheter. Fängelserummen i slottets källare tycks dock haft en mer konstant användning.

Så småningom började förfallet träda in för att fortgå till dess att en ganska omfattande reparation genomfördes på 1690-talet. Anled-

ningen till reparationen var närmast att Karl XI använde slottet som upplag för inventarier som dragits in till kronan under den stora reduktionen. Under Karl XII:s krig blev Örebro slott bland annat vapenförråd och förvaringsplats för krigsfångar.

Slottet i 1700-talsdräkt

Med Frihetstiden efter Karl XII:s död började en ny period av förfall och slottet stod i stort sett öde. Till

Nyinredd kontorslokal i nordvästra tornet.

slut lyckades dock landshövding Reuterholm driva igenom att överintendenten Carl Hårleman 1749 gjorde ritningar till en ombyggnad och upprustning av det bofälliga palatset. Det dröjde dock ända till 1758 innan planerna sattes i verket och då var Hårleman död sedan 5 år tillbaka. Ritningarna bearbetades därför av Hårlemans efterträdare Carl Johan Cronstedt. Ombyggnaden som blev färdig 1764 sökte ge den gamla Vasaborgen en uppsyn som var mer i samklang med tidens franskklassicistiska ideal. Bland an-

Slottets utseende efter restaureringen 1758-64. Målning av Johan Sevenbom.

nat raserades vallarna och själva slottet fick så att säga direktkontakt med staden. Trots förändrad fönstersättning och andra exteriörarbeten så behöll huset en avgjort ålderdomlig karaktär vilket tydligt framgår av Johan Sevenboms målning. I samband med ombyggnaden anlades också slottsparken.

Efter ombyggnaden kundlandshövdingen flytta in i själva slottet från residenset på borgårdsholmen som senare revs. Inredningarna i boställsvåningen, bland annat den nuvarande stora matsalen, fick landshövding Johan Abraham Hamilton bekosta själv, något som inte alls var ovanligt vid denna tid.

Den gamla träbron över Svartån, framför slottet, ersattes 1791 av en stenbro. I den sydvästra rundeln inreddes fängelse 1804-05. Slottets användning som fängelse fortsatte till 1860.

Även resultatet av 1700-talets restaurering började snart att förfalla vilket blev uppenbart när Rikets ständer samlades till den största händelsen på Örebro slott under 1800-talet, nämligen riksdagen 1810 då Jean Baptiste Bernadotte valdes

till svensk tronföljare. Under denna riksdag och den följande 1812, bodde Karl XIII på slottet och 1811-12 gjordes en invändig reparation. Bland annat inreddes då rum för de kungliga varav ett med alkov i den nordvästra rundeln.

Under fortsättningen av 1800-talet gjordes underhållsarbeten och en del mindre ombyggnader. Bland annat tillkom på den oinredda tredje våningen, som tidigare används som vapendepå, den så kallade lantbrukssalen, nuvarande länssalen, och lokaler för lantmäterikontoret. Landskontoret och landskansliet inrymdes på andra våningen.

Med Vadstena som förebild

Mot slutet av 1800-talet blev det på nytt aktuellt med en renovering av slottet och flera olika förslag till en restaurering i romantisk anda utfördes.

Åren 1897-1901 genomfördes en omfattande restaurering efter ritningar av arkitekt Thor Thorén. Ombyggnaden syftade till att ge slottet en påtaglig karaktär av Vasaborg

och det verkar som om Vadstena slott tjänat som närmsta förebild. Det var en stilrestaurering av det slag som hade den franske arkitekten Eugène-Emmanuel Viollet-Le-Duc som främste ideolog och utövare. Sådana restaureringar syftade till att föra byggnaden till ett idealtillstånd som den inte nödvändigtvis hade haft, men kunde tänkas ha fått om de ursprungliga byggherrarna haft 1800-talets resurser. Ombyggnaden av Örebro slott var med all säkerhet inspirerad av den stora restaurering av Gripsholms slott, i denna anda, som sattes igång 1892.

Ombyggnaden av Örebro slott innebar bland annat att all fasadputs knackades ned och den råa kalkstenen blottades. Där tegel hade kommit till användning i fasaden ersattes det med kalksten. Tornen fick karnisvängda huvar och dessutom förhöjdes det sydvästra så kallade museitornet, med en utkragad våning. Även det nordvästra tornet höjdes. De gamla kanongluggarna i tornens bottenvåningar togs upp på nytt. Invid museitornet markerades det gamla kärntornet med en trapp-

gavel. Huvudentrén mot öster fick en portomfattning i renässansstil liknande dem som finns i borggårdsfasaden. Åren 1904-08 fortsatte restaureringen med arbeten på borggården, i länsstyrelsens lokaler och landshövdingens våning. I slutet av 1920-talet inreddes Rikssalen efter ritningar av arkitekten Carl-Otto Hallström. Under samma decennium inreddes också kontorsrum på de båda översta våningsplanen. Under 1940-, 50- och 60-talen togs allt större delar av slottet i anspråk som kontor för länsstyrelsen, vilket innebar ganska hårdhänta ingrepp på de övre våningsplanen.

Åren 1985-86 inreddes en restaurang, *Slottskrogen*, på andra våningen i slottet, arkitekt var Kerstin Olsson. Restaurangen var den sista stora förändringen i slottet innan de nyligen avslutade arbetena.

Länssalen.

Tillbaka till renässansen

Åren 1992-93 restaurerade Byggnadsstyrelsen slottets båda övre våningar under ledning av arkitekt Gunnar Mattsson. Syftet var att i görligaste mån återskapa interiörernas renässanskaraktär, vilket inte ska uppfattas som en stilrestaurering i 1800-talets anda. Senare tiders kontorsinredningar har rivits bort och de gamla rummen har återfått sina ursprungliga former. Även kontorslokaler som inreddes på 1920-talet

har återställts till dåtida skick. Moderna ytskikt av till exempel cementputs och plastfärger har avlägsnats och ersatts med traditionella material. All golvlack har slipats bort från trägolven som istället har oljats. På de nyrestaurerade våningarna finns bland annat konferensrum, sessionssal för länsstyrelsen och utställningslokaler för länsmuseum. Eftersom Örebro slott är statligt byggnadsminne har arbetena följts av Riksantikvarieämbetet genom dess ombud Eivind Claesson på Örebro läns museum. ■

Stora matsalen.

Staffan Nilsson

Kvarteret Johannes större

Kvarteret Johannes större är ett av de få kvarter

som överlevde Stockholms stora cityomdaning under 1950-, 60- och 70-talen. Kvarteret tillkom genom den stora stadsplaneregleringen på Norrmalm under 1640-talet och hörnhuset Drottninggatan-Jakobsgatan är ett av de bäst bevarade 1600-talshusen på nedre Norrmalm. I övrigt innehåller Johannes större flera intressanta byggnader, till exempel före detta Inteckningsbankens stora komplex som upptar kvarterets norra del och som i dag bland annat inrymmer Medelhavsmuseet.

Under 1960-talet påbörjades en utflyttning av regeringskansliet från Gamla stan till södra Klara. När riksdagen 1975 beslöt att flytta tillbaka till Helgeandsholmen behövdes regeringens lokaler i Gamla stan för riksdagen och därför inleddes 1977 en definitiv flyttning av departementen till södra Klara. Flyttningen avslutades först i år när Utbildningsdepartementet lämnade Mynttorget för Drottninggatan.

En av målsättningarna för regeringskansliets etablering i södra Klara var att de kulturhistoriskt värdefulla byggnader som fanns där skulle bevaras. Så har också skett i stor utsträckning.

I dagarna slutför Fastighetsverket en ombyggnad av den västra delen av kvarteret Johannes större

för Utrikesdepartementets handelsavdel-

ning. De tre hus som ingår i ombyggnaden härstammar ursprungligen från 1600-talet, men har bevarats i skiftande grad. Huset Jakobsgatan 19 byggdes om för Svenska läkarsällskapet 1878 och fick då sin nuvarande fasadutformning. Samtidigt inreddes en monumental sammanträdessal på de översta våningarna. Salen förändrades 1911 när Svenska Teknologföreningen var ägare av huset. Senare under 1900-talet delades rummet i två plan med ett mellanbjälklag. Nu återställs salen till 1911 års utseende. I hörnhuset Drottninggatan-Jakobsgatan, som i likhet med de övriga byggnaderna huvudsakligen innehåller kontorsrum med modern standard, har ett målat tak från 1640-talet tagits fram. Huvudentrén till departementslokalerna har adressen Fredsgatan 6 och ligger i ett hus som har sitt nuvarande utseende efter en genomgripande ombyggnad på 1920-talet för Hallbergs guldsmedsaktiebolag. Delar av inredningen från guldsmedsbutiken har bevarats efter den senaste ombyggnaden.

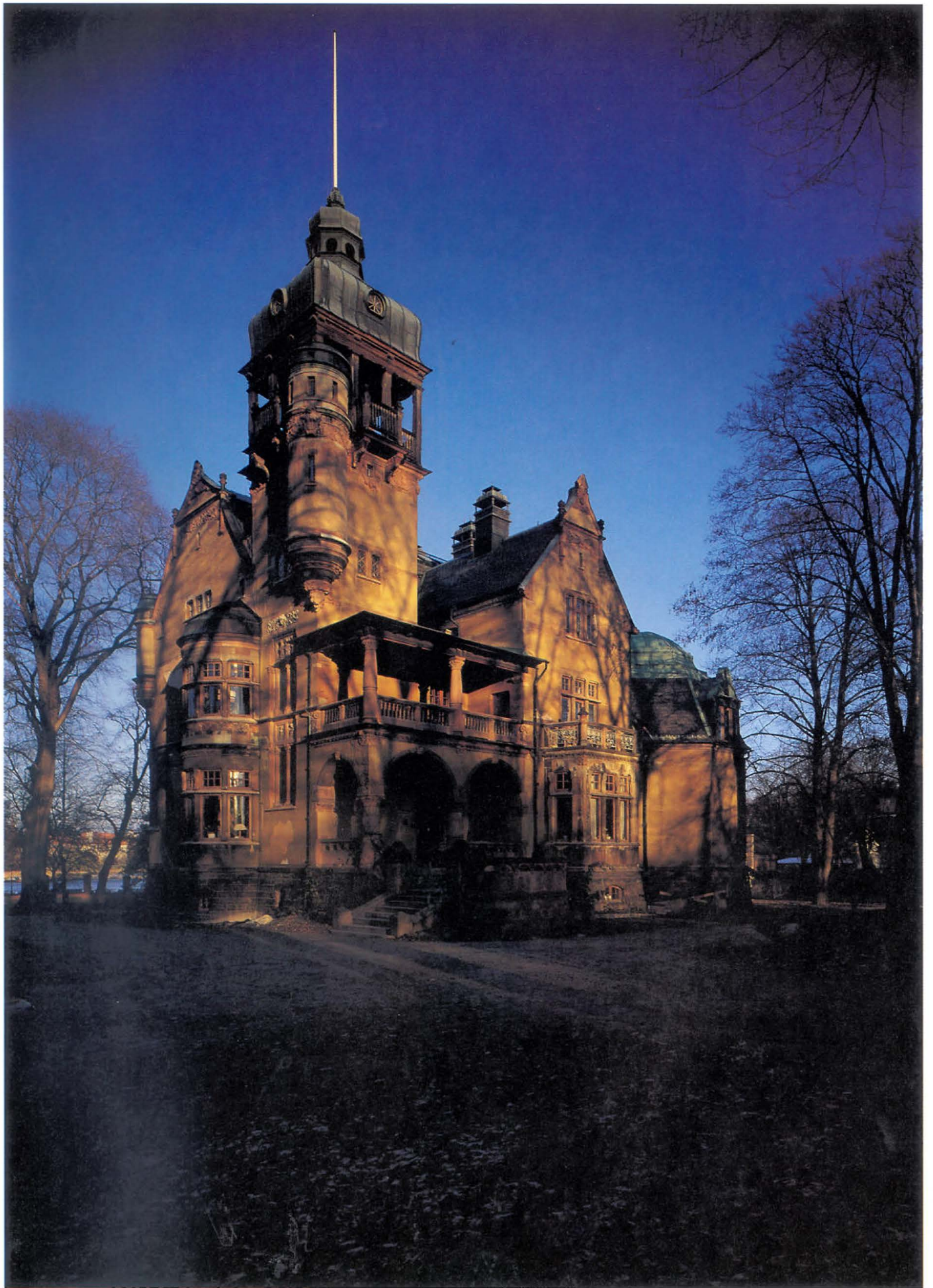
Arbetena i kvarteret Johannes större kommer längre fram att fortsätta i kvarterets östra del. ■

Staffan Nilsson

Målat bjälktak från 1640-talet i hörnhuset Drottninggatan-Jakobsgatan.
Taket togs fram vid den senaste ombyggnaden och den målade dekoren är
helt bevarad sedan 1600-talet.

Stuvad abborre, korkmiljoner och folkliv

Djurgårdsvägen i Stockholm en höstkväll i november. Nordiska museets väldiga massa tornar upp sig mot Lejonslätten. Enstaka gatlyktor kämpar en ojämna kamp mot mörkret. Snett över vägen skymtar en mur, ett staket och svarta trädstammar i en park. Därinne skymtar en mörk huskropp med enstaka upplysta fönster.

Det är villa Lusthusporten, en av många pärlor i Fastighetsverkets krona. Låt oss skärskåda byggnadens märkvärdiga historia.

Lejonkuhla och Hisserbahne

Drottning Kristina hade begåvat med ett lejon som var ett krigsbyte från Prag. Det exotiska djuret hystes i en *Lejonkuhla* som låg ungefär där

Strax efter Djurgårdsbron i Stockholm ligger korkmagnaten Hjalmar Wicanders sekelskiftespalats i sin park. Det passerar årligen av hundratusentals människor, men är ändå okänt för de flesta. Villa Lusthusporten är ett av många byggnadsminnen som Statens fastighetsverk förvaltar.

Nordiska museet nu ligger. För att man skulle få användning för lejonet anlades på andra sidan vägen en *Hisserbahne* där man hetsade lejonet mot allehanda andra djur som björ-

nar och bufflar. Lejonkuhlan med lejon och lejonvaktare fanns faktiskt kvar ända till 1792 då det sista lejonet avvecklades och stoppades upp. Det är givetvis Lejonverksamheten som gett upphov till namnet Lejonslätten på platsen framför Nordiska museet.

Mellan Lejonkuhlan och Hisserbahnen planerade Karl X Gustav att anlägga en lustgård med lusthus. Arkitekten Jean de la Vallée gjorde planer till anläggningen och arbetena påbörjades men avstannade snart. Dock byggdes något slags anspråkslöst lusthus på platsen. Begreppen lustgård och lusthus levde kvar och gav namn åt den närliggande porten i Djurgårdsstaket som alltså kom att kallas Lusthusporten. När porten omsider blåmålad kallades den också för Blå Porten, ett namn som dyker upp under 1700-talet. Den gamla träporten ersattes 1849 av en gjutjärnsport från Brevvens bruk. Efter att ha varit borta från Södra Djurgården sedan 1882 återfördes den 1966 och sattes upp i närheten av sin gamla plats.

Blå Porten

Lusthusporten blev också namnet på den Djurgårdslägenhet som bildades på en del av den tänkta Lustgården.

Lägenheten uppläts 1692 till traktören Johan Lüpken och därmed inleddes en nästan 180-årig gastronomisk och dionysisk era. Blå

Villa Lusthusporten med omgivningar. Överst i bilden Djurgårdsbron och Narvavägen, till vänster Nordiska museet. Utsnitt ur en Stockholmskarta som finns att köpa hos Byggförlaget.

Salongen under den Wicanderska tiden. I hörnet står ett monterskåp med samlingen av Sèvresporcelain.

Porten, som värds huset kom att kallas efter Djurgårdssporten, var under 1700-talet ett populärt näringsställe. Kring sekelskiftet 1800 hade det ett mycket gott renommé och frekventerades till och med av en så utpräglad aristokrat som Axel von Fersen. Denne grandsigneur hade förvisso erfarenhet från sina vistelser i Frankrike att göra kulinariska jämförelser.

Sin sista storhetstid hade värds huset åren 1837-1866 då det drevs

av Axel Leonard Klingenberg. Blå Porten tillhör den exklusiva skara av näringsställen som fått ge namn åt en maträtt, nämligen den fiskanrättning som bär namnet *Blå Portens abborrar*. Ett recept till denna delikata rätt följer efter artikelns slut.

Den 29 april 1869 blev emellertid den kokta fisken stekt när värds huset förtade eld klöckan halv sex på kvällen och brann ner på några timmar.

Efter värds husbranden stod tomten öde till 1873 då den övertogs av grosshandlaren A Brinck som på platsen byggde en villa i italiensk

stil efter ritningar av arkitektbröderna Axel och Hjalmar Kumlien. Villan hade en renässansartad fasadutformning och ett sidotorn som stack upp ovanför taklisten. På tomten som sträckte sig ända ned till Djurgårdsbrunnsviken fanns också stall, växthus och andra ekonomibyggnader.

Grosshandlaren Edvard Liljewalch övertog 1882 Lusthusporten som han hade kvar till 1895 då lägenheten uppläts till *Centralkom-*

mittén för allmänna konst- och industriutställningen 1897.

Den stora utställningen medförde en genomgripande omdaning av entreprariatet till Södra Djurgården. En hel del äldre byggnader revs och däribland alla uthus och ekonomibyggnader till den Liljewalchska villan. Själva villan var under utställningen pressens paviljong och polisstation.

”Korkwicander” tar över

Efter utställningen köpte konsul Hjalmar Wicander den nästan 10000 kvadratmeter stora lägenheten Lusthusporten.

Hjalmar Wicander (1860-1939) var en av sin tids verkligt stora svenska industrimatadorer. Han var chef för AB Wicanders korkfabriker och ledde en koncern som omfattade korkfabriker, rederi och linoleumfabriker och hade verksamhet i flera länder. Till exempel i Sverige, Finland och Ryssland. Han var en stor konst- och antikvitetsamlare och särskilt hans samlingar av porträttminiaturer och kinesiskt porslin med svenska adelsvapen är av yppersta klass. Samlingarna donerades under Wicanders livstid till Nationalmuseum respektive Riddarhuset.

Wicander lät arkitekten Carl Möller omgestalta den Liljewalchska villan till ett representativt hem,

Ekonomianläggningen i parkens östra del innehöll allt som behövdes för ett magnathushåll vid sekelskiftet. Där fanns stall, vagnshus, selkammare, kuskbostad, drängkammare, tvättstuga, strykrum, vedbod och växthus. Grindarna till stallgården kröns av stiliserade hästhuvuden i järnsmide och ovanför portarna till stall och vagnshus finns hästhuvuden av sten.

Detalj av den imiterade gyllenläderstapeten i matsalen.

passande för en rik affärsman och samlare.

Carl Möller (1857-1933) erövrade tidigt en framträdande plats inom arkitektkåren när han som tjugofemåring vann tävlingen om Johannes kyrka i Stockholm. Han var byggnadschef för Stockholmsutställningen 1897 och blev 1904 chef för Överintendentsämbetet. När ämbetet 1918 ombildades till Byggnadsstyrelsen blev han verkets förste generaldirektör.

Vid ombyggnaden 1898-1901 behöll Möller stommen av det gamla huset vars grundformer därför fortfarande går att känna igen i den nuvarande byggnaden. I allt övrigt blev det däremot en total förvandling. Det yttre fick en fantasifull utföring där drag från såväl dåtida brittisk villaarkitektur som nordisk renässans och den internationella jugendstilen känns igen. Fasaderna är putsade, men med ett betydande inslag av skulpterade naturstensdetaljer med naturalistiska motiv som fåglar, fiskar och grinande gubbansikten.

De brittiska dragen i anläggningen är särskilt tydliga i den stora stallbyggnaden i tomtens nordöstra hörn.

I villans souterrängvåning fanns på engelskt manér kök och andra ekonomiutrymmen. Entrévåningen reserverades för samvaro och representation och innehöll hall, konsulns skrivrum, vardagsrum, salong och matsal. Matsalen som vetter mot Djurgårdsbrunnsviken öppnar sig med tre franska fönster mot en terrass och mot den stora parken. Entrévåningens rum som också bildade ram kring Hjalmar Wicanders konst- och antikvitetsinsamlingar fick

Matsalen under Wicanders tid. På hyllorna utmed väggarna står en del av Hjalmar Wicanders samling av orientalisk keramik.

Matsalen används idag som bibliotek. Väggarnas övre delar är klädda med imiterat gyllenläder.

mycket påkostade fasta inredningar med boaseringar i ädla träslag och sidenklädda väggfält.

En trappa upp fanns makarna Wicanders elegant inredda privata våning. På den översta våningen slutligen, inreddes en biljardsal som med sin synliga takstol, öppna spis och boaserade väggar gavs en viss karaktär av gammal engelsk hall.

På den stora tomten kring villan anlades en trädgård, eller snarare en park, i vars ena hörn byggdes en trädgårdsmästarbostad. I den andra änden av tomten byggdes det nyss nämnda stallet som avskärmades från parken av en inhägnad stallgård.

Med Lusthusportens skapade Carl Möller utan tvekan en av Stockholmstraktens mest magnifika pri-

Hjalmar Wicanders skrivrum används nu som kontor.

vatbostäder. Det finns förvisso större hus, storslagnare trädgårdar och mer dramatiska lägen. Men kombinationen vid Lusthusporten av det utsökta läget vid Djurgårdsbrunn-

viken, den stora parken med den originella och påkostade villan i splendid isolation och det avskilda stallet med egen gård ger hela anläggningen en osvensk grandeur.

trädde 1940. Donationen omfattade inte inventarierna i huset som därför inte kunde behållas som ett museum över ett rikemanshem från sekelskiftet.

Vardagsrummet med öppen spis och boaserade väggar byggdes 1911 bland annat för Wicanders stora samling av ostindiskt vapenporcelain.

En grandeur väl ägnad en man som tillbringade flera år av sitt yrkesliv i 1800-talets Ryssland, där ramarna kring magnaternas liv förvisso skars till efter annan måttstock än i Sverige.

Hjalmar Wicander avled den 11 februari 1939 och genom hans och hans hustrus inbördes testamente donerades Lusthusporten till Nordiska museet som till-

Det var istället Institutet för folklivsforskning som flyttade in i huset tillsammans med Institutionen för folklivsforskning vid Stockholms högskola, nuvarande Etnologiska institutionen vid Stockholms universitet.

Institutet är en forskningsinstitution inom nordiska museet som är kopplad till den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Ursprungligen hade också professorn sin tjänstebostad i huset. I dag disponeras hela huset av de båda institutionerna och används till stor del som undervisningslokaler.

Det är alltså den akademiska flitens lampor som kvällsvandraren ser lysa där i höstmörkret. ■

Staffan Nilsson

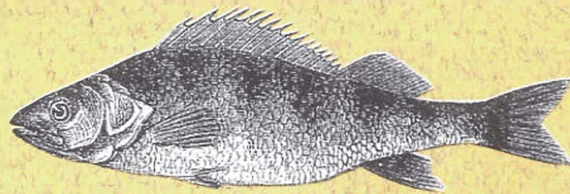
Vårdshuset Blå Porten i början av 1800-talet. Teckning av Axel Fredrik Cederholm.

Blå Portens abborrar efter Charles Emil Hagdahl:

Till 425 gr fisk: 60 gr smör,
1 hand full grofhackad persilja,
2 kvistar hackad grön dill,
1/2 tesked mjöl, salt,
1/2 matsked vatten.

En kastrull belägges med smör, persilja,
och därpå de väl rensade, fjällade, sköljda
fiskarne, ställda bredvid varandra, därpå åter igen
persilja, smör, dill, mjöl, och sist vatten,
men ej mer än en halv matsked till varje 425 gr fisk;
kokas i slutet kärl och vid icke för stark eld,
varigenom saften bibehålles.

Då fisken är kokt, upplägges den,
såsen vispas i kastrullen och slås över fisken
utan att varken spädas eller silas.

Medicine doktor Charles Emil Hagdahl (1809-1897) var fattigläkare i Stockholm och bosatt vid Hötorget. Han var djupt kulinariskt intresserad och utgav 1879 den svenska kokboks litteraturens främsta klassiker "Kokkonsten som vetenskap och konst". Alla recepten i kokboken tillagades i det hagdahlska köket och provåts i Hötorgsvåningens matsal.

”at förse Riket med beständige och prydlige byggnader”

Byggprojektgruppens uppgift är att på uppdrag från de olika fastighetsdistrikten, inrikes och utrikes, genomföra Fastighetsverkets större byggprojekt. Gruppen har också ett antal uppdrag direkt från Utrikesdepartementet och från Riksantikvarieämbetet.

Arbetet innefattar alla slags byggprojekt alltifrån lokalplanering inför planerad förhyrning av generalkonsulat i S:t Petersburg till totalansvar för genomförandet av det stora museiprojektet på Skeppsholmen som skall inrymma nya lokaler för Moderna museet samt Arkitekturmuseum.

Av gruppens 15 personer, arbetar nio med projektledning. Övriga är specialister inom olika områden såsom kalkyl, upphandling, elteknik, vvs-teknik, lokalplanering, inredning och projektuppföljning.

För närvarande hanteras projekt för sammanlagt 1,4 miljarder kronor och under innevarande budgetår beräknar vi att investera 570 miljoner i olika byggprojekt.

Det är viktigt att projektledaren i ett SFV-projekt hämtas inom Fastighetsverket. Han eller hon har möjlighet att knyta olika slags konsulter till sig för oli-

ka delar av jobbet, men ansvaret för den övergripande projektledningen vilar alltid på SFV.

Fastighetsförvaltningen är byggprojektgruppens beställare och inget projekt startar utan ett uppdrag och en budget för våra åtaganden. Vi har också alltid ett nära samarbete med den förvaltare som så småningom skall ta över byggnaden.

Projektledaren har inte bara ansvar för att hålla tids- och kostnadsramar, utan måste framför allt se till att de investeringar som görs i byggprojekten ges långsiktiga kvaliteter, både ur teknisk driftsynpunkt och ur nyttjandesynpunkt.

Vår uppgift är att fortsätta att

bygga upp det nationella kulturarvet som skall överlämnas till kommande generationer. Vi har som mål att de byggnader som vi lämnar efter oss skall ha motsvarande långsiktiga kvaliteter som de månghundraåriga byggnader som Fastighetsverket nu har ansvaret att förvalta.

Det mål som sattes upp för Överintendentsämbetet och dess verksamhet under mitten av 1700-talet *at förse Riket med beständige och prydlige byggnader* gäller också idag för SFV som är den direkta arvtagaren till det ansvar som Överintendentsämbetet och senare Byggnadsstyrelsen haft. ■

Peter Ohrstedt

Armémuseum i Stockholm är en av många SFI-byggnader som genomgår stora renoveringar. Båda flyglarna har grundförstärkts och totalrenoverats in- och utvändigt. Uppfartsramperna till huvudbyggnaden har lagts om och nu återstår en helrenovering av tyghuset, dvs själva museibygnaden. Armémuseum är inrymt i Artilleri-gården vid Riddargatan, som byggdes 1763-1806. Huvudbyggnaden förhöjdes med en våning 1884.

Pågående projekt

Exempel från
inrikesavdelningen:

Nybyggnad för Moderna museet samt Arkitekturmuseet på Skeppsholmen	350 Mkr
Bergrum samt tillbyggnad till Kungliga biblioteket	305 Mkr
Ombyggnader i kv Johannes större, södra Klara	135 Mkr
Utbyggnad av landsarkivet i nya vallar vid Vadstena slott	120 Mkr
Nybyggnad för Marinmuseum i Karlskrona	105 Mkr
Ombyggnad av Manillaskolan	46 Mkr
Nybyggnad för Husgerådskammaren på Drottningholm	46 Mkr
Ombyggnad av Armémuseum i Stockholm	37 Mkr
Ombyggnad i kv Lejonet, södra Klara	33 Mkr
Tillbyggnad till Tekniska museet	27 Mkr
Nybyggnad av museum vid Uppsala högar	
Nybyggnad av museum på Birka	

Exempel från
utrikesavdelningen:

Ombyggnad för ambassad i Vilnius, Litauen	40 Mkr
Ombyggnad för Sveriges representation i EU, Bryssel	37 Mkr
Ombyggnad för ambassad i Riga, Lettland	33 Mkr
Nybyggnad för ambassad i Kiev, Ukraina	27 Mkr
Utbyggnad av ambassadanläggning i Peking, Kina	22 Mkr
Nybyggnad för ambassad i Dar es Salaam, Tanzania	17 Mkr
Ombyggnad av ambassad i Prag, Tjeckien	
Ombyggnad för nytt ambassadkansli i Dacca, Bangladesh	
Ombyggnad för nytt ambassadkansli i Haag, Nederländerna	
Nybyggnad för ambassad i Berlin, Tyskland	

På fästningsfronten mycket nytt

Till det nationella kulturarvet hör ett betydande antal fästningar, med vilket här menas byggnadsverk som uppförts eller anlagts för en försvarsuppgift. Det handlar om allt från borgar och slott från 1500-talet till mer renodlade försvarsanläggningar från senare tid. Försvarsanläggningarna varierar från små, som Grimskärs skans utanför Kalmar, till mer omfattande försvarsverk som Karlsborgs fästning vid Vätterns västra strand. De flesta är statliga byggnadsminnen eller förslag till sådana.

Fästningarna har Fastighetsverket övertagit från forna Byggnadsstyrelsen och Försvarsmakten.

Av cirka 40 fästningar kommer 26 stycken från Försvarsmakten och ytterligare kan komma att överföras.

Fortifikationsförvaltningen har på uppdrag av Försvarsmakten genomfört en utredning: *Avveckling av fästningar* med underrubriken *Från Oscar-Fredriksborg till Ersta*. Målsättningen med utredningen har varit att säkerställa bevarandet av modern fortifikation som ett kulturarv. Urvalet av tunga fästningarsomutredningen gjort omfattar cirka 25 anläggningar, inklusive Bodens fästning som är ett mer namnkunnigt exempel.

Genom Statens fastighetsverks förvaltning kan behoven på monumentvårdssidan tydliggöras och prioriteras på ett annat sätt än inom Försvarsmakten där fästningar, som är statliga byggnadsminnen utan egentlig försvarsfunktion, ofta kommer i sista hand vid medelstildelningen.

Missförhållandet uppmärksammades och utreddes inom Fortifikationsförvaltningen som i en rapport 1992, *Rikets Fästningar*, konstaterade att upprustningsbehovet för cirka 30 kulturhistoriskt värdefulla fästningsverk kan uppskattas till cirka 1,2 miljarder kronor. Det framgick också att upprustningen bör genomföras under den närmaste tioårsperioden om inte kostnaderna ska öka lavinartat. Rapporten ligger nu till grund för Fastighetsverkets planering av insatser vid fästningarna.

Utöver upprustningsarbetet är en huvuduppgift för Fastighetsverket att levandegöra fästningarna. Till en del innebär upprustningen att delar som hittills varit stängda för allmänheten kommer att öppnas och ge besökare nya spännande upplevelser. ■

Kenneth von Kartaschew
Specialist, militära byggnadsverk

Fastighetsverket förvaltar följande fästningar, en blandning av borgar, slott och renodlade försvarsanläggningar:

Uppsala: Uppsala slott. **Västerås:** Västerås slott. **Örebro:** Örebro slott. **Vaxholm:** Vaxholms kastell, Fredriksborgs fästning, Oscar-Fredriksborgs fästning, Rindö redutt, Batteri Kronudden, Siarö fort, Dalarö skans. **Mariefred:** Gripsholms slott. **Nyköping:** Nyköpingshus. **Fårösund:** Fårösunds fästning. **Slite:** Karlsvärds fästningsruin. **Tingstäde:** Tingstäde fästning. **Borgholm:** Borgholms fästning. **Kalmar:** Kalmar slott, Grimskärs skans. **Karlskrona:** Drottningkärs kastell, Godnatts fästningstorn, Kurrholmens fästningstorn, Bastion Hafsfun, Sträckningsmuren, Västra Hästhölmens fästning. **Malmö:** Malmöhus. **Landskrona:** Landskrona citadell, Gråen. **Halmstad:** Halmstad slott. **Varberg:** Varbergs fästning. **Göteborg:** Nya Älvsborgs fästning, Skansen Kronan, Skansen Lejonet, Oscar II:s fort. **Marstrand:** Carlstens fästning, Södra strandverket. **Kungälv:** Bohus fästning. **Lidköping:** Läckö slott. **Karlsborg:** Karlsborgs fästning, Vabergets fästning.

Slott i våra hjärtan?

Förmodligen är samtliga påståenden sanna i varierande grad för alla slott och alla betraktare. Efter Fastighetsverkets och Riksantikvarieämbetets slottskonferens i september står det i alla händelser klart att det finns ett väldigt engagemang och många åsikter om hur ett slott kan användas.

Kalmar slott var scen för konferensen, den första som detta Nordens finaste renässanspalats hyst i sina salar. I Kalmar har Fastighetsverket nyligen lämnat samarbetet med läns-museet och istället skrivit avtal med kommunen för verksamheten på slottet, där en nytillsatt slottschef nu har egen ekonomi och tillsammans med en slottskommitté ansvarar för drift och verksamhet. Man har alltså bestämt sig för att slottet skall utnyttjas mer – hur det hela utfaller blir spännande att följa för alla som på något sätt har ansvar för slott i Sverige.

Utgångspunkten för diskussionen var att svensk slotts- och herrgårdskultur har kvaliteter som väntar på att upptäckas av en bred publik. Kulturmiljövården har ett ansvar inte bara för bevarandet utan även för att kulturminnen blir tillgängliga, begripliga och spännande för olika slags besökare.

Men är då inte slottet sig själv nog? Varför skall man konstra med levandegörande när huset bäst talar för sig själv där det står? Därför att det inte är så enkelt.

Det är djupt odemokratiskt att inte levandegöra, sade slottsarkitekten i Uppsala Hans Matell. Och tanken utvecklades av förra riksantikvarien Margareta Biörnstad, som beskrev hur hon under ett besök i Florens nyligen guidats runt i palats efter palats där enbart föremålen och konsthistorien lyfts fram. Ingen

*Vad är ett slott?
En stenhög som minner
om forna tiders glans eller
utsugning, beroende på
vilket klassperspektiv
man intar?
En slumrande resurs
för turistindustrin?
En byggnad som avspeglar
alla tider och som bör
nyttjas varsamt, om alls?
Eller en black om foten
som mest kostar pengar och
inte har några tydliga
värden överhuvudtaget?*

brydde sig om att klargöra sammanhangen – varför hade dessa italienska medeltida släkter råd att bygga så fina hus, vilken roll spelade de i samhället och vilken kulturhistorisk betydelse har byggnaderna haft sedan dess?

Sak samma här hemma. Slotten

är för många bara en samling lyx och minnen om höga herrars och damers förehavanden, av föga betydelse för en vardagssvensk idag. Margareta Biörnstad menade att inget kan vara mer fel. I Syd- och Mellansverige hade förr de flesta något slags förhållande till slottet eller herrgården. Slottet var traktens i särklass största arbetsgivare, där infördes nymodigheter inom jordbruk och teknik, det var där nya moden och böcker och byggnadsstilar först dök upp för att sedan spridas över bygd och land. Vi som är ättlingar till alla dessa präster, hantverkare, bagerskor, arrendatorer, statare och mjölkerskor kan finna något som berör oss om man på slotten lyckas förmedla denna historia på ett levande sätt – inte enbart genom utställningar!

En resa i tiden

Vad görs då idag och vilka erfarenheter kan man dra av utländska satsningar? Konferensen hade bjudit in

Kina slott vid Drottningholm byggdes 1763-69 efter ritningar av Carl Fredrik Adelcrantz. År 1989 påbörjades en restaurering under ledning av arkitekten professor Ove Hidemark. Genom restaureringen återfår slottets exteriör sitt ursprungliga utseende. Hela slottsanläggningen vid Drottningholm uppfördes 1991 på världsarvslistan, Unescos förteckning över världens viktigaste kultur- och naturmiljöer.

Slottet Marienburg – Malbork i forna Västpreussen – i dag Polen. Borgen grundlades 1274 av Tyska orden och var från 1309 till 1457 residens för "der Hoch und Deutschmeister". Marienburg byggdes till största delen under 1300-talet. Under Gustav II Adolfs och Karl X:s krig intogs och försvarades Marienburg flera gånger av svenskarna. Slottet restaurerades genomgripande under 1800-talet. Efter andra världskrigets förstörelse har det byggts upp igen.

Marek Stokowski från slottet Malbork i Polen och Michael Beaumont från National Trust i England för att höra något om deras verksamheter. Det blev två helt olika föredragningar som beskrev helt olika sätt att ta sig an levandegörandet.

Marek Stokowski berättade med stor inlevelse om det gigantiska slottskomplexet Malbork (Marienburg) utanför Gdansk i Polen, som består av tre slott med ursprung från medeltiden som Tyska ordens huvudstad, då det var den största medeltida befästningen i Europa. Från och med mitten av 1400-talet tillhörde sedan *det största tegelberget norr om Alperna* kungadömet Polen, för att hamna på preussiskt, senare tyskt, territorium efter delningen av Polen på det sena 1700-talet. Malbork skadades svårt av granater under en tre månader lång beskjutning under andra världskrigets slutskede, men har rest sig ur ruinerna och är restaurerat till tidigare utseende av polska konservatorer och forskare.

Malborks slottsmuseum har idag 130 heltidsanställda förutom 162 guider som visar tolv permanenta utställningar för 375 000 besökare varje år, varav 78 000 utlänningar. I denna enorma verksamhet ingår som en liten del museiläraren Marek Sto-

kowskis skötebarn: *Encounter at the Castle 1480*, Möte på slottet 1480. Det är ett projekt som uppstått ur ett varaktigt samarbete mellan museilärare på Malbork och i Hamburg i Tyskland. Scenariot är följande:

Ungefär 20 tonåringar (tyskar) seglar från Hamburg till Gdansk. De föreställer medeltida gycklare och musiker, hantverkare och handelsmän. Under tre dagar går de därefter till fots till Malbork, och under färden upplever de olika medeltida äventyr.

Samtidigt lever 25 polska ungdomar medeltidsliv på Malbork.

På tredje dagen kommer de tyska resenärerna fram till slottet och hälsas enligt uråldrig sed med bröd och salt. Tillsammans förbereder man sig därefter för den stora marknaden.

Det hela avslutas med en sång, en hymn till samförståndet och freden. Marek Stokowski avslutade sin berättelse med att ställa frågan: *Är Möte på slottet* en meningslös aktivitet bara för att den inte är ekonomiskt lönsam? Värmen och entusiasmen i slutapplåden försäkrade honom om att konferensdeltagarna absolut ville ha utrymme även för ickekommersiella program.

– Det är inte så många männi-

skor som hittills har deltagit i projektet, vi har genomfört tre omgångar i Polen och tre i Tyskland. Men droppen urholkar stenen.

På frivillig grund

Nästa vittnesbörd kom från Michael Beaumont på National Trust i England. Han beskrev vad man inom den organisationen gör för att locka besökare till sina egendomar och vilka riktlinjer som finns för hur kulturminnena exponeras. Det var ett långt kliv från Malbork. National Trust har som mål att inte göra museer av de inköpta slotten, lantegendomarna och parkerna. Istället vårdas illusionen av att ägaren bara gått på en promenad medan besökarna vandrar runt.

National Trusts hela organisation bygger på frivilligt arbete och alla volontärer hålls ihop av ett huvudkontor med 16 regionalkontor. De 400 husen och parkerna drar över 11 miljoner besökare varje år. En grundsten i publikarbetet är medlemskapet – de som en gång betalt sin årsavgift återvänder flera gånger till samma ställe och söker aktivt upp andra National Trust-sevärdheter, inte minst för besök i butikerna och caféerna. Genom medlemskapssystemet utjämnar man

också konjunkturen och svajningar inom turistindustrin, enligt Michael Beaumont.

Ett antal kriterier måste uppfyllas för att National Trust skall köpa en egendom:

Den skall ha nationell betydelse, vara hotad, utgöra ett samlat kulturarv, ha ett besöksvärde, vara ekonomiskt självbärande och de forna ägarna skall kunna bo kvar efter försäljningen.

Via ett program för marknadsföring och publikarbete lockar National Trust till sig besökarna. Man arbetar med målinriktad reklam, böcker, rådgivning och forskning.

Michael Beaumont berättade att man strävar efter att lägga alla *visitor's facilities*, dvs biljettkiosker, toaletter, butiker och caféer utom synhåll från byggnaden. Detta synsätt har för övrigt en parallell i RAÄ:s egen medeltidsborg Glimmingehus, där inga moderna installationer görs i själva borgen, utan 1900-talet placeras i andra byggnader och lite avsides.

Mät först, handla sedan

Möjligheter och begränsningar var ett av konferensens centrala teman. Fastighetsverkets distriktschef Kerstin Westerlund funderade kring vilka möjligheterna kan vara: I tider

av ökad rörlighet förstärks behoven av kontinuitet. Kulturmiljöerna kan utvecklas utan att andra tillgångar (läs naturresurser) tas i anspråk. Kan man avläsa några synergieffekter av kulturen i samhällsekonomin? Hur tar man vara på ett slott så det inte slits ner om man ökar besökantalet – som National Trusts årliga 11 miljoner i 400 hus eller Malborks 375 000?

Man mäter. Allt går att mäta, även kultur. Det är Torgny Nandorf och Ossian Stiernstrand båda överrygade om. I var sitt inlägg visade de att man kan utveckla ett besöksmål men man måste veta varför man gör det.

– Om ni har bestämt er för att ni faktiskt vill öka besöksantalet för att dra in mer pengar och därmed kunna vårda bättre så måste ni löpa linan ut och ta reda på vad besökarna vill ha. Det går inte att stå bredvid och tänka *Nu kommer paket igen*, man måste ta reda på deras önskemål och anpassa dem till den kulturhistoriska ramen, påpekade Torgny Nandorf från företaget Consultus, som bland annat sysslar med turism och utveckling av turism.

– Ett slott är en alldeles utmärkt utgångspunkt för mätningar, fyllde Ossian Stiernstrand i. Han är forskare på Handelshögskolan i Göte-

borg och har ett förflutet på Sommarland i Skara. Ni har en begränsad mängd besökare och ett begränsat antal utgångar att bevaka! Det är dyrt att göra mätningar men det lönar sig. Har man fog för sina påståenden och önskemål i form av siffror går det mycket bättre att förhandla med till exempel kommunen.

Och Torgny Nandorf fyllde i: Ofta har man för korta perspektiv när man vill sätta igång en verksamhet. Det måste få ta tid att utveckla en produkt, och arrangören bör kunna visa på ett behov innan man ber om tillstånd för att utnyttja slottet. Medeltidsveckan på Gotland är ett bra exempel – genom ett försök i liten skala visar man att projektet går att genomföra och välkomnas, sedan får det växa. Fastighetsverkets Rickard Johansson sammanfattade de båda konferensdagarnas diskussion med att säga att huvudtanken denna gång varit att starta något, inte nödvändigtvis lösa alla frågor. Nu gäller det att samarbeta över gränserna, både myndigheter och arrangörer, och lämna den *mitt- och ditt-politik* som tidigare rått.

– Vi skall ta reda på vad vi vill visa och vad miljöerna tål. Besökaren skall stå i centrum. ■

Eva Albrektson

Kalmar slott – här prövas nya driftsformer och nya verksamheter.

Explosiv nyhet

Den första kylanläggningen med propan som köldmedium togs nyligen i bruk i restaurang Björnen. Där ska den testas, sedan blir det Rosenbad nästa!

Freon, CFC, har länge varit ett självklart köldmedium, inte minst i våra kylskåp. Alla vet vad det inneburit för atmosfärens ozonskikt.

Nästa miljöbomb

Det har forskats om alternativ till CFC – ett sådant är ett nytt freon, HFC, som påstås vara miljövänligt. Men därom tvistar de lärde.

– HFCs inverkan på miljön är inte klarlagd, bland annat bidrar det till växthuseffekten. Dessutom har HFC tekniska brister. Forskare varnar för att den kan vara nästa tickande miljöbomb, säger Patrik Häggstrand.

Tyskland prövar gas

Idén att välja propangas fick Patrik vid ett miljöseminarium.

– Jag undersökte vad det fanns för hinder mot att använda propan. En konsult tänkte på idén och sedan januari i år har det arbetats intensivt. Även Sprängämnesinspektionen har varit inkopplad, beroende på propangasens enda negativa sida – explosionsrisken.

I hela kylanläggningen för restaurang Björnen används cirka 9 kilo propan. I en husvagn är det inte ovanligt med två gasoltuber à 20 kilo. Propangasen kan delvis jämföras med gasol.

– Freonbranschen kommer att skakas ordentligt tror Patrik. Miljöforskare i Tyskland har pekat ut propan som den mest sannolika vägen till miljövänliga kylanläggningar.

Explosionsrisken kräver dock att

Nu byter SFV ut det miljöfarliga freonet – mot propangas! Idékläckare är SFV-förvaltaren Patrik Häggstrand som bland annat ansvarar för en del av regeringens och departementens arbetsplatser i Klarakvarteren Björnen och Brunkhalsen, Stockholm.

gasmängden hålls nere och att all gnistrisk byggs bort i elsystemet.

– Ventilationen har också byggts ut, vilket innebär att det vid ett oförmodat läckage ändå inte råder någon risk för explosion.

Lödanslutningar krävs också för att minimera läckagerisken.

I provanläggningen används två kylaggregat. Ett för kylrummen – som håller 2-5 grader – där används propan som genererar kylan, och etylalkohol som sprider den. I frysrummen används ett aggregat med enbart propan eftersom alkohol i denna blandning inte klarar minus 20 grader.

Propan är ett billigt, effektivt, energisnålt och miljövänligt köld-

medium och har nästan lika hög kylkapacitet som det gamla freonet, CFC. Till skillnad från ammoniak, som är ett annat alternativt köldmedium, så är propan inte farlig att inandas. Det går dessutom att använda anläggning av koppar, vilket inte går med ammoniak.

Anläggningen visas

Denna första anläggning har kostat en del extra pengar i utveckling, men samtidigt har ny mark brutits.

– I fortsättningen blir en propananläggning inte dyrare än motsvarande CFC-anläggning.

– Vad vi känner till så är vi först i Sverige med den här typen av kylanläggning.

NUTEK har också visat intresse för anläggningen och Patrik hoppas de ska hjälpa till att sprida information.

– När det gäller miljön vill vi vara föregångare och sprida kunskapen så långt möjligt. Vi önskar mer än gärna att dela med oss av erfarenheterna och intresserade får gärna komma hit och ser hur anläggningen fungerar, poängterar Patrik Häggstrand. ■

Diana Hjöberg

Freonepoken är slut säger en övertygad Patrik Häggstrand, idékläckaren till en kylanläggning med propan som köldmedium, framtidens miljöval.

Vallarna vid Vadstena slott byggs ut

Vadstena slott uppfördes med försvarsvallar. Vallarna togs bort på 1800-talet för att ersättas med en hamnpir som anlades vid Vätterns strand. Vid sekelskiftet inreddes lokaler i slottet för Landsarkivet. I takt med att arkivets lokaler blev för små uppkom diskussioner om att återuppföra vallarna, men att göra dessa ihåliga för nya arkivlokaler. Resultatet blev att en av de tre vallarna återuppfördes, byggd i ar-

merad betong. Den inreddes och Landsarkivet flyttade in i mitten av 1980-talet.

Tanken var att i senare etapper uppföra de två återstående vallarna och riksdagen beslutade därför 1994 att återuppföra södra och västra vallarna.

De är tänkta att i första hand inredas med uppskattningsvis 50 000 hyllmeter för Landsarkivet. Även Vadstena-akademin ska inrymmas i

vallarna. Tanken är att om möjligt utforma vallarnas inre i en valvform, en teknik där formen är en del av konstruktionen.

Byggtiden är planerad till två år och inredningen till cirka ett halvt år. Kostnaderna beräknas bli cirka 120 miljoner kronor. De arkeologiska utgrävningarna tillkommer. Finansieringen sker dels genom arbetsmarknadsmedel för sysselsättningskapande åtgärder och dels genom hyresintäkter. ■

Per-Anders Johansson

Vadstena slott.

Tidsplan:

Programutredning och beslut om vidare arbete	januari 1995
Byggprojektering och arkeologiska utgrävningar	våren 1995
Arkeologisk utgrävning	under 1995
Anläggnings- och byggnads- arbeten	start runt årsskiftet 95/96

SFV KulturVärden
önskar sina läsare

God Jul & Gott Nytt År